

УДК 343. 98

DOI <https://doi.org/10.32782/ln.2020.11.54>

Коба В.Б.

здобувач

Науково-дослідного інституту публічного права

ЗАГАЛЬНІ НАПРЯМИ ОРГАНІЗАЦІЇ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВА У СФЕРІ Е-КОМЕРЦІЇ

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Останні десятиріччя відбувається стрімке зростання правочинів через мережу Інтернет, за допомогою якого можна здійснити операції побутового й комерційного призначення та придбати товар, не залишаючи місця проживання. Натомість, форми цивільних правовідносин в Інтернеті наразі є не досить врегульованими, що тягне за собою значну кількість порушень, у тому числі й шахрайських дій [1, с. 18]. Набули значного поширення й випадки шахрайства у сфері е-комерції. Вказане викликає правильної організації розслідування наведених кримінальних правопорушень.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми свідчить, що питання організації розслідування кримінальних правопорушень неодноразово розглядалася у наукових працях А.Ф. Волобуєва, М.С. Казаренко, В.Д. Пчолкіна, М.В. Салтевського, Р.Л. Степанюка, К.О. Чаплинського, В.М. Шевчука, В.Ю. Шепітька та інших вчених. Натомість, поряд з єдністю наукових поглядів щодо необхідності існування такої категорії, як «організація розслідування кримінальних правопорушень», є певні розбіжності щодо розуміння її сутності та змістовної частини.

Метою статті є аналіз наданих в юридичній літературі підходів до трактування категорії «організація розслідування кримінальних правопорушень», а також визначення основних складових, які входять до організації розслідування шахрайства у сфері е-комерції у теоретичному та практичному розумінні.

Основний зміст. У практичному розумінні організація розслідування передбачає переважно роботу з наявною інформацією, її опрацювання та оцінку. В результаті цієї діяльності відбувається висунення версій та визначаються завдання досудового розслідування: ухвалюються відповідні рішення, забезпечується їх виконання. Надалі цей процес триватиме шляхом уточнення завдань та ухвалення нових рішень із урахуванням отриманих даних та результатів завдяки чому слідчий має можливість прогнозувати процес розслідування в цілому [2, с. 156].

Організація розслідування кримінальних правопорушень перетинається із забезпеченням в одній зі своїх частин – створення сприятливих умов розслідування, що по суті є забезпеченням. З одного боку, саме криміналістичне забезпечення як специфічна діяльність потребує організації, з іншого – організація розслідування кримінальних правопорушень представляє собою й інший, окрім забезпечення, вид діяльності, що пов'язаний ще з упорядкуванням елементів розслідування [3, с. 9]. Втім, до предмету організації можна віднести закономірності щодо упорядкування елементів розслідування, створення сприятливих для нього умов, застосування найбільш ефективних шляхів і способів реалізації поставлених завдань розслідування, забезпечення узгодженості та упорядкованості дій органів й осіб при вирішенні цих завдань тощо [4, с. 53]. Отже, для правильної організації розслідування уповноважена особа повинна правильно визначити тактичні завдання та обрати шляхи їх реалізації.

У криміналістичній доктрині поняття «тактичні завдання» найчастіше застосовується у словосполученні «слідче завдання» або «криміналістичне завдання». У більшості випадків воно трактується як питання, що виникло в процесі розслідування, яке потребує свого вирішення або слідчим особисто, або за допомогою інших учасників кримінального провадження, окремих служб чи осіб [5, с. 11].

Враховуючи різноманітність думок з цього приводу, Н.П. Бортник і М.М. Коваль вважають, що всі тактичні завдання можуть бути розділені на дві групи: а) завдання організаційно-управлінського характеру, що забезпечують відповідні умови для постановки і вирішення другої групи завдань; б) завдання розшукового і тактичного характеру, безпосередньо спрямовані на встановлення обставин розслідуваної події. До першої групи завдань вони відносять: а) з'ясування і оцінка слідчої ситуації, що склалася на момент внесення до ЄРДР даних про злочин; б) визначення джерел інформації про обставини події, що розслідується, їхній характер та місцезнаходження; в) вибір форми і прийомів взаємодії з органами і службами, що ведуть оперативно-розшукову роботу; г) визначення напряму розслідування і складання плану дій. До другої групи завдань, що постають на початковому етапі розслідування, належать: а) отримання даних про спосіб, обстановку та інші обставини події, що дають можливість орієнтуватися в її змісті й характері; б) збирання і вивчення даних про потерпілого, що допомагає точніше з'ясувати мотиви і цілі злочинця, висунути версії про причетних до злочину осіб; в) отримання й аналіз інформації про злочинця та його співників [6, с. 301].

У розрізі цієї проблематики В.Ю. Шепітько надає досить розширений перелік заходів, спрямованих на виконання тактичних завдань, що відносяться до організації розслідування, зокрема:

- розроблення плану заходів місцевих органів кримінальної юстиції;
- взаємодія в процесі досудового розслідування (між слідчим, оперативними працівниками, спеціалістами, експертами);
- чіткий розподіл обов'язків між учасниками розслідування;
- кваліфіковане керівництво слідчо-оперативною групою;
- наради слідчої групи;
- взаємний обмін інформацією та звітністю про результати роботи слідчої групи й кожного слідчого;
- необхідні умови праці;
- розроблення й виконання плану розслідування та інші організаційні заходи з успішного розкриття й розслідування злочину [7, с. 99].

Виходячи з наведених підходів, можна зробити висновки, що організація розслідування шахрайства у сфері е-комерції може починатися ще з моменту надходження до правоохоронних органів інформації про зазначене кримінальне правопорушення.

Слід зауважити, що більшість вчених саме з наявністю підстав пов'язують момент початку досудового розслідування. Зокрема, підстави до початку досудового розслідування законодавець визначив як «обставини, що можуть свідчити про вчинення кримінального правопорушення». До того ж, Н.В. Глинська, Л.М. Лобойко і О.І. Марочкін наголошують, що підстави до початку розслідування хоч до внесення до ЄРДР, хоч після цього мають бути. Підходи до визначення їх наявності й у тому і в іншому випадку є однаковими. Оскільки встановлювати підстави до початку досудового розслідування за допомогою матеріальних засобів пізнання заборонено законом, то ці підстави варто «шукати» винятково у первинних відомостях про діяння, а не про «кримінальне правопорушення» [8, с. 130].

У контексті даної проблематики О.А. Самойленко визначила джерела, які дають змогу отримати офіційні відомості, що підтверджують або спростовують інформа-

цію про факт вчинення протиправних дій у кіберпросторі:

1) державні органи (мають контрольні та ліцензійні функції та можуть надати копії документів про діяльність підприємств, установ та організацій, виявлені порушення процесів, що контролюється державою): а) спеціально уповноважені державні органи в сфері телекомунікацій, зокрема орган виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації (Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України (Держспецзв'язок) і підпорядковані їй регіональні органи (управління в областях)); б) орган державного регулювання у сфері телекомунікацій, інформатизації, користування радіочастотним ресурсом, що здійснює також повноваження органу ліцензування, дозвільного органу, регуляторного органу та органу державного нагляду (контролю) (Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері зв'язку та інформатизації (НКРЗІ)); в) Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення; г) Державне підприємство «Український державний центр радіочастот»; д) Національний банк України;

2) громадські об'єднання/організації (можуть надати офіційні аналітичні огляди; статистичні дані, повідомити щодо виявлення факту вчинення злочинів), наприклад, Інтернет асоціація України, Всеукраїнська громадська організація «Всеукраїнське агентство з авторських та суміжних прав», Державна організація «Українське агентство з авторських та суміжних прав», Асоціація «Телекомунікаційна палата України» та інші;

3) суб'єкт господарювання (оператори та провайдери) у сфері зв'язку та телекомунікацій (може документально підтвердити реєстраційні і технічні відомості, що дають змогу ідентифікувати власника, розробника, адміністратора інтернет-ресурсу, факт надання послуг зв'язку конкретному користувачу/відправнику/отримувачу в конкретну дату та час, надання послуг хостингу, надати відомості

про фінансово-господарську діяльність, технічні аспекти функціонування мережі тощо);

4) комерційні банківські установи, суб'єкти господарювання у сфері платіжних систем (можуть документально підтвердити рух (обіг) коштів на рахунках підприємств, установ і організацій, окремих громадян, поточні та депозитні рахунки, надати інформацію про штат співробітників та інше);

5) засоби масової інформації (можуть підтвердити документально факт реклами, оголошення, динаміку розвитку ринку товарів і послуг, проведення офіційних заходів (виступів, спортивних заходів, ярмарків і аукціонів), надати результати журналістських розслідувань);

б) міжнародні правоохоронні організації (можуть документально підтвердити місце розташування адміністратора та користувачів інтернет-ресурсу, що використовується під час вчинення злочину на території України, при цьому фізично розміщується на серверах, розташованих поза її межами) [9, с. 145-146].

Інформацію, отриману із вказаних та інших джерел слідчому слід ретельно проаналізувати, після чого прийняти рішення про її прийняття або спростування.

Правильне сприйняття особою, яка проводить досудове розслідування, доказової інформації, її зіставлення з ознаками суспільно-небезпечного діяння, передбаченого кримінальним законом, є дуже важливим, оскільки може підтвердити чи заперечити наявність певного діяння та здійснити його юридичну оцінку [10, с. 10].

Слід сказати, що організація розслідування шахрайства у сфері е-комерції здебільшого залежить від того, яка саме слідча ситуація склалася на певному етапі досудового розслідування, з якої витікає необхідність визначення відповідних тактичних завдань розслідування.

З цього приводу нам імponує підхід В.В. Тіщенко, який пропонує розглядати завдання розслідування, прив'язуючись до його етапів. Так, до завдань початкового етапу він відносить: 1) виявлення і фіксація доказової інформації про

злочин, який розслідується за «гарячими слідами»; 2) вжиття заходів для запобігання втраті доказової інформації, що міститься в слідах, документах, інших об'єктах, її своєчасне виявлення та фіксація; 3) з'ясування й оцінка слідчої ситуації, що склалася; 4) виявлення джерел інформації про розслідуваний злочин; 5) визначення напрямку розслідування і розробка плану розслідування; 6) обрання форм і методів взаємодії з органами і службами, що здійснюють оперативно-розшукову роботу; 7) пошук і одержання інформації про механізм і обстановку злочину; 8) збирання і вивчення відомостей про особу потерпілого; 9) пошук, одержання й аналіз інформації про осіб, що вчинили злочин, їхній розшук та затримання [11, с. 137].

Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування респондентів у провадженнях щодо шахрайства у сфері е-комерції, основними тактичними завданнями, які слідчий повинен ставити перед собою, є:

- встановлення механізму вчинення шахрайства в е-комерції;
- з'ясування усіх обставин події, що розслідується;
- підтвердження факту шахрайського заволодіння майном чи правом на майно;
- встановлення точок доступу, з яких здійснювалися всі шахрайські дії;
- ідентифікація осіб, які здійснювали незаконні комерційні операції через електронні інформаційні системи та транспортні телекомунікаційні мережі;
- встановлення усіх епізодів злочинної діяльності шахраїв;
- пошук свідків злочинної події;
- пошук документів, у тому числі електронних, щодо комерційної діяльності «суб'єктів господарювання»;
- обрання форм і методів взаємодії з органами і службами, що будуть задіяні під час проведення досудового розслідування шахрайства у сфері е-комерції;
- обрання форм використання спеціальних знань під час проведення досудового розслідування шахрайства у сфері е-комерції;

– визначення алгоритму розслідування, залежно від слідчої ситуації, і розробка плану розслідування;

– вжиття заходів для запобігання спробам протидії розслідуванню тощо.

Слід визнати, що організація розслідування отримує матеріалізацію у загальному плані розслідування. Разом з тим, в основі планування будь якого розслідування на його початку відбувається висунення загальних та приватних версій. Виходячи з цього, під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції можуть висуватися такі загальні версії: а) шахрайство в інтернет-комерції мало місце за обставин, які повідомив потерпілий; б) шахрайство в е-комерції мало місце, але за інших обставин; в) учинено інше кримінальне правопорушення; г) ознаки шахрайства відсутні, заявник помиляється стосовно події, що відбулась.

Особливості взаємодії слідчих з іншими правоохоронними органами, а також установами, підприємствами та організаціями, громадськими формуваннями належать до числа вагомих складників організації розслідування. Як показав аналіз судово-слідчої практики та опитування практичних працівників, при розслідуванні шахрайства у сфері е-комерції, взаємодія слідчого здебільшого здійснюється з: оперативними службами Департаменту кіберполіції (100 %); оперативними підрозділами Національної поліції України (100 %); підрозділами Департаменту контррозвідувального захисту інтересів держави у сфері інформаційної безпеки СБУ (18 %); підрозділами у складі Департаменту оперативно-технічних заходів (92 %) та ін.

В цілому взаємодія між слідчим та вказаними органами здійснюється у формі виконання доручень на проведення слідчих (розшукових), а також НСРД. Втім, не менш поширеною є взаємодія при проведенні інших процесуальних заходів: затриманні, здійсненні приводу, застосуванні інших заходів забезпечення кримінального провадження. Серед не процесуальних форм організації

взаємодії у провадженнях щодо шахрайства у сфері е-комерції найпоширенішими є:

- спільна участь у складі слідчо-оперативної групи (97 %);
- взаємний обмін інформацією (98 %);
- спільне обговорення матеріалів слідчими й співробітниками оперативних підрозділів (96 %);
- використання слідчими можливостей ЗМІ (81 %);
- спільне планування слідчих (розшукових) дій, НСРД та оперативно-розшукових заходів (81 %);
- консультаційна допомога різноманітних спеціалістів (88 %).

Окрім оперативних підрозділів, слідчий під час розслідування шахрайства у сфері е-комерції організовує взаємодію із поставальниками електронних комунікаційних послуг, операторами послуг платіжної інфраструктури, адміністраторами, що присвоюють мережеві ідентифікатори, та іншими

суб'єктами, що забезпечують передачу та зберігання інформації з використанням інформаційно-комунікаційних систем, а також банківськими представництвами [12, с. 212]. Взаємодія із комерційними представництвами, які здійснюють торгівельно-комерційні операції через електронні системи та комп'ютерні мережі також може стати у нагоді.

Висновки. На сьогодні існує безліч злочинних схем у сфері е-комерції, а зі зміною соціально-політичної, фінансово-економічної ситуації змінюються й удосконалюються способи злочинних дій, які набувають нового змісту. Між тим, питання щодо правильного визначення сил і засобів, організації розслідування шахрайства у сфері е-комерції ніколи не втратять своєї актуальності, оскільки комплекс заходів, що входять до їх змісту, допомагає вирішити низку організаційних і тактичних завдань та досягти кінцевої мети.

Анотація

У науковій статті зазначено, що на сьогодні існує безліч злочинних схем у сфері е-комерції, а зі зміною соціально-політичної, фінансово-економічної ситуації змінюються й удосконалюються способи злочинних дій, які набувають нового змісту. Між тим, питання щодо правильного визначення сил і засобів, організації розслідування шахрайства у сфері е-комерції ніколи не втратять своєї актуальності, оскільки комплекс заходів, що входять до їх змісту, допомагає вирішити низку організаційних і тактичних завдань та досягти кінцевої мети.

Розглянуто наукові підходи щодо визначення та структури організації розслідування кримінальних правопорушень, досліджено криміналістично-вагомі особливості, що формують підґрунтя для визначення переліку заходів, які застосовуються при організації розслідування шахрайства у сфері е-комерції. Значна увага приділяється описанню структурних елементів організації розслідування кримінальних правопорушень даної категорії. Проаналізовано взаємозв'язок понять «організація» та «планування» досудового розслідування.

Зазначено, що організація розслідування шахрайства у сфері е-комерції здебільшого залежить від того, яка саме слідча ситуація склалася на певному етапі досудового розслідування, з якої витікає необхідність визначення відповідних тактичних завдань. Наводиться перелік таких тактичних завдань. Разом з тим, в основі організації та планування будь якого розслідування на його початку відбувається висунення загальних та приватних версій. Виходячи з цього, наводиться перелік таких версій.

Наголошено на важливості взаємодії між слідчим та іншими правоохоронними органами, а також установами, підприємствами та організаціями, громадськими формуваннями.

Ключові слова: планування розслідування, організація розслідування, е-комерція, шахрайство, кримінальні правопорушення, типові слідчі ситуації, версії.

Koba V.B. General directions of the organization of fraud investigation in the field of e-commerce

The scientific article states that today there are many criminal schemes in the field of e-commerce, and with the change in the socio-political, financial and economic situation, the methods of criminal actions are changing and improving, which acquire a new meaning. Meanwhile, questions about the correct determination of forces and means, the organization of the investigation of fraud in the field of e-commerce will never lose their relevance, since the set of measures included in their content helps to solve a number of organizational and tactical tasks and achieve the ultimate goal.

Scientific approaches to the definition and structure of the organization of the investigation of criminal offenses were considered, the forensically significant features that form the basis for determining the list of measures used in the organization of fraud investigations in the field of e-commerce were examined. Considerable attention is paid to the description of the structural elements of the organization of the investigation of criminal offenses of this category. The relationship between the concepts of «organization» and «planning» of a pre-trial investigation is analyzed.

It is noted that the organization of the investigation of fraud in the field of e-commerce mostly depends on the exact investigative situation that has developed at a certain stage of the pre-trial investigation, from which the need to determine the appropriate tactical tasks follows. A list of such tactical tasks is given. At the same time, the basis of the organization and planning of any investigation at its beginning is the presentation of general and private versions. Based on this, a list of such versions is given.

The importance of interaction between the investigator and other law enforcement agencies, as well as institutions, enterprises and organizations, public formations was emphasized.

Key words: investigation planning, investigation organization, e-commerce, fraud, criminal offenses, typical investigative situations, versions.

Список використаних джерел:

1. Чучко С.В. Криміналістичний аналіз шахрайств, пов'язаних із куплею-продажем товарів через мережу Інтернет. *Актуальні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування*: матер. регіон. наук.-практ. семінару (31 трав. 2020 р., м. Дніпро). Дніпро : Дніпр. держ. ун-т внутр. справ, 2020. С. 351-353.
2. Таран О.В. Особливості отримання криміналістично значимої інформації на початковому етапі розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням вимог законодавства про охорону праці. *Правова інформатика*. № 3-4 (31). 2011. С. 156-160.
3. Олішевський О.В. Організація розслідування злочинів та її місце у структурі криміналістики : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук / 12.00.09. Харківський націон. ун-т внутр. справ. Харків, 2010. 20 с.
4. Павлова Н.В., Птушкін Д.А., Чаплинський К.О. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства, пов'язаного з відчуженням об'єктів нерухомого майна громадян: монографія. Дніпро: Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2019. 190 с.
5. Журавель В.А. Тактичні завдання та механізм їх вирішення. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Випуск 17. 2017. С. 11-18.
6. Бортник Н.П., Коваль М.М. Криміналістичні завдання початкового етапу розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 301-303.
7. Шепітько В.Ю. Криміналістика : курс лекцій / [Вид-во 2-е, перероб. і доп.]. Харків: Одисей, 2005. С. 153.

8. Глинська Н.В., Лобойко Л.М., Марочкін О.І. Концептуальні основи побудови сучасного кримінального процесу України : монографія: за заг. ред. О.Г. Шило. Харків: НДІ ВПЗ імені акад. В.В. Сташиса НАПрНУ, 2016. 264 с.
9. Самойленко О.А. До питання оцінки слідчим матеріалів первинної перевірки оперативної інформації про злочин, вчинений у кіберпросторі. *Науковий юридичний журнал*. № 7. 2019. С. 145-151.
10. Каткова Т.В. Проблеми реалізації принципу безпосередності дослідження доказів на досудовому слідстві : автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / НЮА ім. Ярослава Мудрого. Харків, 1997. 18 с.
11. Тіщенко В.В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса: Фенікс, 2007. 260 с.
12. Рейнгольд А.В. Проблемні питання організації взаємодії органів і підрозділів Національної поліції України при розслідуванні шахрайства в інтернет-комерції. *Актуальні питання теорії та практики криміналістичної науки* : матер. наук.-практ. семінару (м. Дніпро, 16 трав. 2018 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2018. С. 211-214.